Rəşid bəy bütün bunlardan sonra ailə tərbiyəsini, ata-ananın vəzifələrini göstərir və qeyd edir ki, bu vəzifələri kamalınca bilmək "ancaq təlim və tərbiyə sayəsində mümkün olur". Hər bir ailənin xoşbəxt olması və bəxtəvər yaşaması dəxi o külfətin başçıları olan ata və analıq vəzifəsini layiqincə yerinə yetirmələrindən asılıdır. Bu işdə ananın vəzifəsi həm ağır, həm də məsuliyyətlidir. O, ananı evin hər səliqəsini əmələ gətirən hesab edir. Ana öz körpə balasını yedizdirmək, bəsləməsindən uşaq dil açıb danışmasından tutmuş onun əqlini, əqidəsini inkişaf etdirəndir, yaxşını pisdən, haramı halaldan, savabı günahdan, ədəbi ədəbsizlikdən fərqləndirən də anadır. Burada o peyğəmbər əleyhissəlamdan gətirdiyi bir misal da maraqlıdır. Orada deyilir: "Arvadlar hamilə qalırlar, doğurlar, uşaqlarını əmizdirirlər, övlada rəhimli və şəfqətli olurlar. Əgər ərləri ilə gözəl rəftar etsələr cənnətə daxil olmaqlarına şübhə yoxdur". Bütün bunlardan sonra müəllifin gəldiyi nəticə belədir: Ananın öhdəsinə düşən vəzifələrin hamısını nəzərə alanda görünür ki, "hamıdan artıq elm oxumaq arvadlara vacibdir" (6, səh. 8).

Böyük maarifçi, tanınımış müəllim Rəşid bəy Əfəndiyevin və onun sələflərinin, məsləkdaşları olan müasirlərinin arzuları zəmanəmizdə həyata keçmişdir. Bu gün Azərbaycan qadını nəinki özü elm oxuyur, təhsil alır, minlərlə balalarımıza təhsil verir. Bu gün Azərbaycan qadını müstəqil Azərbaycan dövlətinin, dövlətçiliyimizin keşiyində durur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. К вопросу об открытии женского мусульманского училища в Тифлис / газ. «Кавказ» № 52, 1896 г.
2. Баку, газ. «Кавказ» № 44, 1896 г.
3. "Əkinçi" qəzeti, № 11,1876- cı il.
4. Фирудин бек Кочарлинский. «О положении женщин и воспитание детей у мусульман». / Газета «Новое образование», № 4115, 1895 г.
5. Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı-Təhsil NPM, 2006-cı il. 580 s.
6. Рашид бек Эфендиев. Женский вопрос. Общественное и семейное положение мусульман по шариату. Тифлис, 1914, 27 с.
7. Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2010, 800 s.

İRƏVAN MAARİFÇİLİYİ

Rüfət Hüseynzadə,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, əməkdar müəllim

Açar sözlər: *İrəvan Müəllimlər Seminariyası, pedaqoji kadrlar, müəllimlər, məzunlar.*

Ключевые слова: *Иреванская Учительская Семинария, педагогические кадры, преподавателей, студентов.*

Key words: *Irevan teachers' seminary, teachers personnel, teachers, students.*

Qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvanın maarifçilik mühiti ilə tanış olan müasir oxucu, xüsusilə gənclərimiz bizim qədim, ulu torpaqalrımızın Qərbi Azərbaycan dediyimiz məkanda, əzəli Azərbaycan torpaqlarında xalqımızın necə zəngin maarif və mədəniyyətə sahib olduğunun, necə dəyərli məktəblər, texnikumlar, ali məktəblər yaratdıqlarının, bu təhsil ocaqlarında necə fədakar, səriştəli, peşəkar pedaqoji kadrların, elm xadimlərinin yetişməsini öyrəndikcə milli iftixar hissi keçirir və qürur duyurlar.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev YAP-ın VI qurultayındakı nitqində demişdir: "Onu da qeyd etməliyəm ki, biz tarixi torpaqlarımızı da unutmamalıyıq və unutmuruq. Bu da gələcək fəaliyyətimiz üçün istiqamət olmalıdır, necə ki, biz bu gün də bu istiqamətdə iş görürük. Bizim tarixi torpaqlarımız İrəvan xanlığıdır, Zəngəzur, Göyçə mahallarıdır. Bunu gənc nəsil də, dünya da bilməlidir. Mən şadam ki, bu məsələ ilə bağlı - bizim əzəli torpaqlarımızın tarixi ilə bağlı indi sanballı elmi əsərlər yaradılır, filmlər çəkilir, sərgilər təşkil olunur. Biz növbəti illərdə bu istiqamətdə daha fəal olmalıyıq və dünyanın müxtəlif yerlərində sərgilər, təqdimatlar keçirilməlidir. Çünki İrəvan bizim tarixi torpağımızdır və biz azərbaycanlılar bu tarixi torpaqlara qayıtmalıyıq. Bu, bizim siyasi və strateji hədəfimizdir və biz tədricən bu hədəfə yaxınlaşmalıyıq" (1).

Mənbələrdən məlum olur ki, İrəvanda dünyəvi məktəblər açılana qədər hələ XIII, XIV əsrlərdə Novruzəli bəy məscidi, Abbas Mirzə məscidi, Şah Abbas məscidi və digər adlarla məscidlər inşa edilmişdir ki, bu məscidlərin nəzdində mollaxana və mədrəsələr fəaliyyət göstərmişdir. XVIII əsrdə İrəvan xanı Hüseyn Əli xanın əmriylə 1766-cı ildə burada möhtəşəm Göy Məscid inşa edilmişdir ki, bu İrəvan şəhərində o dövrdə inşa edilən məscidlərin ən böyüyü hesab edilmiş və onun nəzdinə məktəb və mədrəsələr fəaliyyət göstərmişdir (3 səh, 14).

Daha sonralar xanlıqlar Rusiya

tərəfindən işğal olunduqdan sonra İrəvanda Qəza məktəbləri, progimnaziyalar, gimnaziyalar, realni məktəblər və s. məktəblər yaranmışdır.

XIX əsrin sonlarında pedaqoji kadr hazırlığında Qori Müəllimlər Seminariyasının və İrəvan Müəllimlər Seminariyasının azərbaycanlı məzunlar yetişdirməsində böyük rolu olmuşdur. 1879-cu ildə Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi yaradıldı ki, burada 40 il müddətində 300-ə qədər azərbaycanlı məzun təhsil almışdır. Onların arasında Nəriman Nərimanov, Firudin Bəy Köçərli, Rəşid Bəy Əfəndiyev, Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyli, Süleyman Sani Axundov, Səfərəli bəy Vəlibəyov, Mirzə Əliməmməd Xəliov, Məmmədəli Sidqi Səfərov, Əlirza Rasizadə, Əli Səbri Qasımov, Fərhad Ağazadə və başqaları olmuşdur (4, səh. 45).

1880-ci illərin əvvəllərində İrəvanda kadr hazırlayan üç böyük tədris müəssisəsi yaranıb fəaliyyət göstərmişdir. Onlardan biri 1881-ci ildə açılmış İrəvan Kişi Gimnaziyası, ikincisi yenə həmin il - 1881-ci ildə yaranmış İrəvan Müəllimlər Seminariyası və üçüncüsü 1884-cü ildə yaranmış İrəvan qız progimnaziyasıdır. İrəvan Müəllimlər Seminariyası 1881-ci ilin 8 noyabrında fəaliyyətə başlayan və 37 il fəaliyyət göstərən bu təhsil ocağı 1918-ci il avqustun 6-da İrəvan gimnaziyası və Uluxanlı məktəbi ilə eyni vaxtda bağlanmışdır.

Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirən məzunların bir çoxu İrəvan Müəlimlər Seminariyasında da dərs demişlər ki, onlardan Firudin Bəy Köçərlini, Cəlil Məmmədquluzadəni, İsmayıl bəy Şəfibəyovu və başqalarını göstərə bilərik. Ümumiyyətlə İrəvan Müəllimlər Seminariyasının müəllimlərindən aşağıdakıların adlarını çəkə bilərik: Axund Məmmədbağır Qazızadə 1883-cü ildən Seminariyada Azərbaycan dili və şəriət dərslərini tədris etmişdir. Mirzə Məmmədvəli Qəmərli, Rəhim Xəlilov, Məmməd Axundov, K.Şulgin, Mixail Klopov, Mirzə Abbas Məhəmmədzadə, İsmayıl bəy Şəfibəyov, Cabbar Məmmədzadə və başqalarını göstərmək olar (5, səh. 35).

F.Köçərli dərs deyərkən İrəvan mədəni mühitinin köhnə ənənələrdən uzaqlaşması, yeni müasir elmi dünyagörüşünün formalaşması uğrunda mübarizə aparırdı. Yeni dünyagörüşünün yayılması qarşısında xüsusilə cəhalətpərəst din xadimləri dururdular. İrəvana gəldikdə mühitlə yaxından tanış olan F.Köçərli öz təəssüratlarını belə bölüşürdü: "İrəvan 202 üləmaları çox geridə qalmış, onlar o dərəcədə cəhalətə qapılıblar ki, hətta "Tərcüman" qəzetini oxumağı, mühəriri sünni olduğu üçün qadağan edirlər. Bunlar başa düşmürlər ki, inkişaf üçün nəinki Şərqdən, hətta xristian Qərbindən də kitab, qəzet gətirmək vacibdir".

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunlarından isə aşağıdakıların adlarını çəkə bilərik: Həbib bəy Səlimov, Nəcəf bəy Vəzirov, Haşım bəy Vəzirov, Mirzə Abbas Məhəmmədzadə, Cabbar Məhəmmədzadə, İbadulla bəy Muğanlinski, Vahid Musabəyov, Həmid bəy Şahtaxtinski, Hüseynəli bəy Rüstəmbəyov, İbadulla bəy Muğanlinski, Tağı bəy Səfiyev, Mirzə Cəlil Şürbi, Eynəli bəy Sultanov, Sadıq Xəlilov, Vahid Musabəyov, Fərrux Ağakişibəyov və başqaları (5).

İrəvan Kişi Gimnaziyasının məzunları sırasında isə Mustafa bəy Topçubaşov, Abbasqulu bəy Şadlinski, Yusif Məmmədəliyev, Hüseyn Şahtaxtinski, Miryusif Mirbabayev, Əsədulla bəy Kəngərlinski, Teymur Makinski, Hüseynağa Şahtaxtinski, Məmməd bəy Qazıyev, F.Ordubadski və başqaları olmuş, Əziz Əliyev isə 1917-ci ildə İrəvan Kişi Gimnaziyasını qızıl medalla bitirərək Sankt Peterburq Hərbi Tibb Akademiyasına qəbul olunmuşdur (5).

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1920-ci ilə qədər İrəvan sürətlə inkişaf etmiş və bu bölgə böyük mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. İrəvan şəhəri Bakı, Təbriz, Naxçıvan, Xoy və başqa şəhərlər kimi Azərbaycanın aparıcı elm və mədəniyyət mərkəzi olmuşdur. Buna görə də Şərq elmi tarixində xeyli "İrəvani" təxəllüslü məşhur şəxslərə rast gəlmək olur. Məsələn, Mirzə Qədim İrəvani (1825-1875) məşhur rəssam və nəqqaş olmuşdur. Hacı Süleyman ibn Salman Qacar İrəvani - XVIII əsrdə yaşamış görkəmli Azərbaycan həkimi və alimi olmuş, 600-dən çox dərman bitkisi haqqında məlumat vermişdir. İrəvanın ruhani ziyalıları içərisində dövrün məşhur üləmələrindən olmuş, eyni zamanda incə ruhlu şeirlərin müəllifi kimi tanınmış Fazil İrəvaninin xüsusi yeri olmuşdur. 1782-ci ildə İrəvan şəhərində anadan olmuş Fazil İrəvani ilk təhsilini ənənəvi molla məktəbində almış, 20 yaşında Qahirəyə gedərək buradakı məşhur "Əl-Əzhər" mədrəsəsində təhsil almışdır. İsfahan və Təbriz şəhərlərində axundluq edən Fazil İrəvani doğma şəhərinə qayıtdıqdan sonra Göy məscidin axundu olmuş və bu illərdə müctəhid rütbəsi almışdır. 1843-cü ildə Qafqaz müsəlmanları Şiə Ruhani idarəsi sədrinin müavini, 1846-cı ildə isə şeyxülislam olmuşdur.

ADPU -nun filologiya fakültəsinin dekanı, professor Buludxan Xəlilov yazır: "Təsadüfi deyil ki, pedaqoji kadrlara olan ehtiyacı ödəmək üçün XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq İrəvanda hazırlıq kursları təşkil olunmuşdur. 1923-cü ilin sonlarında təşkil olunmuş bu hazırlıq kurslarında 1926-cı ilin sonlarına qədər 143 müəllim hazırlanmışdı. İrəvanda hazırlıq kurslarının təşkilində Bala Əfəndiyevin, Mehdi Kazımovun, Mustafa Hüseynovun və digərlərinin xidmətləri böyük olmuşdur. Bu texnikum müəllim kadrlarına olan ehtiyacı ödəmək üçün xeyli iş görmüşdür. Texnikumun direktoru Mehdi Kazımov, ictimaiyyət müəllimi Bala Əfəndiyev, ana dili müəllimi Əsgər Əsgərzadə, təbiət müəllimi Cəmil Əliyev olmuşdur" (6).

Bu dəyərli məlumatlardan məlum olur ki, 1924-cü il, 15 oktyabrda İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu açılmış və texnikum 1949-cu ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir. Bu texnikumun yaradılmasının ilk təşəbbüskarı Mehdi Kazımov (1890-1954) olmuş və özü də buranın ilk direktoru olmuşdur. O İrəvan Kişi Gimnaziyasını bitirmişdi. Bu qocaman pedaqoq ömrünün 50 ilini İrəvanda Azərbaycan maarifinin, mədəniyyətinin inkişafına sərf etmişdi. Kitabda İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumunda fəaliyyətə başlayan Yusif Məmmədəliyev, Ələşrəf Bayramov, Əsgər Əsgərzadə, Bülbül Kazımova, Miryusif Mirbabayev, Məhəmməd Əzimzadə, İsmayıl Babayev və digər ziyalılardan bəhs olunur. Pedaqoji Texnikumda "Mədəniyyət ocağı", "Mədəni hücum", "İrəli" adlı divar qəzetlərinin çap olunmasından, texnikumun ilk məzunlarından (Əmir Abasquliyev, Adil Axundov, Nəriman Əliyev, Rübabə Bağırbəyova, Nəsir Əliyev, Nəzər Paşayev və s.) söhbət açılır. Orada, həmçinin 1936-cı ildə Pedaqoji Texnikumun Pedaqoji Məktəb adlanmasından və s. məsələlərdən bəhs olunur. İrəvan Pedaqoji Məktəbinin 1948-ci ildə Azərbaycanın Xanlar (indiki Göygöl) rayonuna köçürülməsi və 1972-ci ilə qədər orada

fəaliyyət göstərməsi bir daha təsdiq edir ki, bu təhsil müəssisəsi Azərbaycan təhsilinin tarixində silinməz iz qoymuşdur.

Qeyd edim ki, İstiqalal" ordenli, Əməkdar müəllim, dosent atam Lətif Hüseynzadə 1930-cu illərdə bir müəllim, pedaqoq olaraq Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan Azərbaycan Dövlət Universitetinin 1930-cu il məzunu kimi təyinatla İrəvan pedaqoji məktəbində və daha sonralar isə İrəvan Pedaqoji İnstitunun Azərbaycan şöbəsində dərs demiş, pedaqoji kadrların hazırlığında dəyərli xidmətlər göstərmiş və İrəvan yazıçı və şairlərinin ədəbi orqanı olan "Ədəbi Ermənistan" almanaxının redaktoru vəzifəsində də çalışmışdır. İrəvan Pedaqoji Məktəbinin məzunları olmuş sonralar yüksək elmi dərəcələrə nail olmuş, uzun illər elm və təhsil sahəsində çalışmış, akademik Budaq Budaqov, akademik Zərifə Budaqova, prof. Əli Fərəcov, prof. Yusif Yusifov, prof. Cəfər Cəfərov, prof. Süleyman Məmmədov, prof. Nəriman Əliyev, prof. Fərhad Fərhadov, prof. Qasım Mustafayev, prof. Tapdıq Əmiraslanov, Əməkdar müəllim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nəcəf Nəcəfov, ictimai xadim Qəşəm Aslanov, dosent Zəhra Əliyeva və ADPU-nun professoru olmuş Kövsər Tarıverdieva və başqaları da bu məktəbin fəal məzunları olmuş, xalqımızın fədakar, peşəkar müəllimləri, elm adamları, ictimai xadimləri kimi xalqa, vətənə ləyaqətlə xidmət etmişlər. Azərbaycanın bir çox görkəmli ziyalıları - Cəlil Məmmədquluzadə, Əli Nazim, Mir Cəlal Paşayev, Səməd Vurğun, Mikayıl Rəfili, Yusif Məmmədəliyev və başqaları bu pedaqoji məktəbdə olmuş, tələbələrlə görüşmüş, müəyyən dövrlərdə dərs də demişlər (2, səh. 25).

Məlumdur ki, 1936-cı ildə İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutu, 1937-ci ildə iki illik Müəllimlər İnstitutu daha sonra isə 1945-1988-ci illərdə isə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsi fəaliyyət göstərmişdir. Burada dərs deyən müəllimlər haqqında oranın tələbələri, məzunları haqqında dəyərli məlumatların verilməsi bu gün təhsilimizin tarixinin öyrənilməsində önəmli yer tutur.

"İrəvanda milli maarifçilik mühiti" kitabının müəllifləri çalışmışlar ki, heç kim, heç nə yaddan çıxmasın. Mən bu kitabda öz adıma da rast gələndə sevindim. Mən də İrəvan Pedaqoji İnstitutunda oxumuşam. Kitabda bu institutun adlı sanlı məzunlarının adları çəkilir: Akademik Zərifə Budaqova, prof. Mirəli Seyidov, prof. İbrahim Bayramov, prof. Hüseyn Əmirov, Zəhra Əliyeva, Aidə Salahova və başqaları.

Görkəmli təhsil işçisi, təhsil mətbuatımızın tanınmış nümayəndəsi, İrəvan təhsil mühitinin yetişdirməsi, "Azərbaycan məktəbi" jurnalının baş redaktoru, Əməkdar müəllim, dosent Nəcəf Nəcəfov İrəvan maarifi haqqında dəyərli məqaləsində yazır: "İrəvan Pedaqoji İnstitunda dərs demiş Əkbər Yerevanlı, Lətif Hüseynzadə, Əli Dalqılıcov, Adil Süleymanov, Sabir Əsədov, İsrafil Məmmədov, Mehdixan Erivanski, Fərrux Rzayev, Hüseyn İsmayılov, Məhərrəm Hüseynov, Arzuman Qəmbərov kimi tanınmış pedaqoq alimlər pedaqoji fəaliyyətlə bərabər elmi-tədqiqat işləri aparmış, yaradıcı işlər görmüşlər. Prof. Fərhad Fərhadov 1942-43-cü illərdə İrəvan Pedaqoji Texnikumnda və İrəvan Pedaqoji İnstitutunda dərs demiş və 1945-ci ildə İrəvanda "Qədim və orta əsrlər ədəbiyyatına dair oçerklər" kitabını nəşr etdirməyə nail olmuşdur (8). 1960-cı illərdə Amerika yaşa-

yan bir eməni 270 ədəd Şərq əlyazmalarını İrəvan Mətndaranına bəxşiş olaraq göndərmişdir. Lətif Hüseynzadə İrəvanda çalışdığı müddətdə XV əsr Qaraqoyunlu dövlətinin başçısı Cahan Şah Həqiqinin 500 il itmiş hesab edilən, bir çox ölkələri "gəzmiş" şeirlər Divanını Mətndarandan əldə edərək, çətinliklə də olsa onun mikrofilmini çıxarmağa nail olmuş və ilk dəfə olaraq "Həqiqi" divanını İrəvanda 1966-cı ildə 12.500 tirajla nəşr etdirərək Həqiqinin həqiqi varislərinə çatdırmışdır(9). Daha sonralar isə Həqiqinin farsca Divanını tərcümə edərək Bakıda 2000-ci ildə nəşr etdirmişdir. Filologiya elmləri doktoru, Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü, prof. Əsgər Zeynalovun "İrəvan ziyalıları" kitabı bakıda (1999), Sankt-Peterburqda (2011), Moskvada (2013), ABŞ-da (2016) nəşr olunmuşdur. Kitabda çox dəyərli məlumatlar vardır.

İrəvan elmi, mədəni və pedaqoji mühitinin formalaşmasında, inkişafında Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin, o cümlədənM.S.Ordubadinin, M.Müşfiqin, Mehdi Hüseynin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Mir Cəlal Paşayevin, Əziz Əliyevin, Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin, Əziz Şərifin, Hacı Kərim Sanılının, Mirzə Ələkbər Elxanovun və başqalarının böyük xidmətləri olmuşdur ki, kitabda bunlar haqqında da ətraflı yazılmışdır (10).

İrəvanda "Sovet Ermənistanı" qəzeti nəşr olunurdu ki, bu mətbuat orqanı da İrəvanda maarif və mədəniyyətin, əverişli pedaqoji mühitin yaranmasında böyük rol oynamışdır ki, bu qəzetin redaktoru o zaman professor Teymur Əhmədov olmuş, bu gün də o "Respublika" qəzetinin baş redaktoru kimi peşəkarcasına uğurla fəaliyyət göstərir.

Kitabda İrəvan Pedaqoji mühitinin yetişdirmələri olmuş, "Əməkdar müəllim" və digər fəxri titullara layiq görülmüş müəllim, ziyalıların, həmçinin 1930 -cu illərdə represiyaya məruz qalmış azərbaycanlı ziyalılarının siayhısı verilmişdir ki, bu da kitabın məlumatlılıq baxımından əhəmiyyətini xeyli artırmış və bir növ ensiklopedik xarakter daşımasına səbəb olmuşdur.

İrəvan pedaqoji İnstitutunda dərs demək üçün müxtəlif illərdə Bakıdan da müəllimlər dəvət olunmuşdur: Prof. İnayət Bektaşi, prof. Firudin Hüseynov, prof. Əkbər Bayramov, prof. Əhməd Seyidov, prof. Hüseyn Əhmədov, prof. Xalid Əlmirzəyev, prof. Cəfər Cəfərov, prof. Abbas Zamanov, prof. Mürsəl Həkimov, prof. Nizami Xudiyev, prof. Cəlil Nağıyev, Bəxtiyar Vahabzadə və başqalarının xalqa, millətə fədakar xidməti unudulmazdır.

Bu əsrdə verilən maraqlı xatirələr xüsusi yaradıcılıq məharəti ilə işlənmişdir ki, onların da tarixi əhəmiyyəti yüksəkdir. Burada professor Cəfər Cəfərovun İrəvan Pedaqoji məktəbində oxuyarkən tələbəlik illərindən xatirələri, tanınmış elm xadimləri professor Həsən Mirzəyevlə, professor Mirabbas Heydərov, professor Qasım Müstafayevlə, professor Budaq Budaqovla bağlı xatirələri elmi ictimaiyyətimiz üçün böyük maraq kəsb edir.

Həmçinin İrəvan pedaqoji mühitinin yetişdirdiyi görkəmli elm xadimlərinin, tanınmış ziyalı alimlərimizdən ADPU - nun filologiya fakültəsinin dekanı professor Buludxan Xəlilov, tanınmış ictimai xadim Mehdi bəy İsmayılov, tanınmış aktyor Rza Şeyxzadə, Milli maarif və mədəniyyətimzin inkişafında böyük xidmətləri olan Əkbər Rzayevin və onun oğlu, sənətşünaslıq dok-

toru, Sabir Rzayevin və başqalarının adları indi hörmətlə çəkilir.

Bu kitabın dəyərli cəhətlərindən biri də müxtəlif illər üzrə müəllim və tələbə kollektivinin vinetkaları, dərs deyən, pedaqoji ictimayyətin nümayəndələrinin, İrəvan pedaqoji mühiti ilə bağlı olan şəxslərin foto şəkillərinin yer almasıdır.

"İrəvanda milli maarifçilik mühiti" adlı kitab təhsil tariximiz, pedaqoji fikir tariximiz, maarif və mədəniyyətimiz inkişaf tarixi üçün əhəmiyyətli əsərdir. Bu əsərin maarif və mədəniyyət tariximizin tədqiqində davamlı öyrənilməsini, tədqiqat işlərinin yazılmasını xeyli faydalı və əhəmiyyətli hesab edirəm.

ADPU - nun professoru C.Cəfərov və dosent C.Allahverdiyevin "İrəvanda Milli maarifçilik mühiti" adlı kitabı nəşr edilmişdir. Bu dəyərli kitabın elmi redaktorları: prof. Buludxan Xəlilov və tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Dövlət Mükafatı laureatı Nazim Mustafadır. Rəyçiləri, prof. Əjdər Ağayev, prof. Rüfət Hüseynzadə, prof.Mahirə Nağı qızı və pedaqoji elmlər doktoru Həsən Bayramoğludur.

ADPU-da bu əsərin təqdimat mərasimi keçirildi. ADPU-nun rektoru professor Cəfər Cəfərov bu kitabın maarifpərvər ziyalılarımızın həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi, tədqiq edilməsi üçün əhəmiyyətli mənbə olduğunu dedi. O, İrəvan maarifçilik mühitinin təmsilçilərinin xalqımızın mənəvi təkamülündə, ölkəmizin mədəni inkişafında sanballı xidmətlər göstərdiyini diqqətə çatdırdı.

Təqdimat mərasimini yüksək səviyyədə aparan filologiya fakültəsinin dekanı, professor Buludxan Xəlilov bildirdi ki, “İrəvan təhsili Azərbaycan təhsilinin bir parçasıdır. Bu baxımdan “İrəvanda milli maarifçilik mühiti” kitabı yeni axtarışlara, araşdırmalara, elmi-tədqiqatlara istiqamət verir. İrəvan təhsil mühitinin yetirmələrinin bir çoxu ADPU-da çalışaraq universitetimizin inkişafında mühüm rol oynamışlar.

Təqdimat mərasimində Professor Rüfət Hüseynzadə, Bakı Dövlət Universitetinin professoru Əyyub Əzizov, prof. Cəlil Nağıyev, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Vəli Əliyev, prof. Fərrux Rüstəmov və başqaları “İrəvanda milli maarifçilik mühiti” kitabının müəlliflərinə uğurlar arzuladılar.

İrəvan maarifçilik mühitinin milli təhsilimizin, maarif və mədəniyyətimizin inkişafında xüsusi yeri və əhəmiyyəti vardır. İrəvan maarifçilik mühitinin öyrənilməsi pedaqoji fikir tariximizi, təhsil tariximizi yeni bilik və məlumatlarla xeyli zənginləşdirər və dəyərli ensiklopedik mənbəyə çevrilər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev haqlı olaraq deyirdi ki, gənc nəslimiz öz milli-mənəvi dəyərlərini öyrəndikcə, öz keçmişindən qürur duyur və onlarda öz soyuna, kökünə, millətinə bağlılıq daha da möhkəmlənir.

Rəyçi: prof. İ.İsayev

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. İlham Əliyev. YAP-ın VI qurultayında nitq. 08 fevral, www. yap.org.az/az/view/news/25136/

2. Zeynalov Ə. İrəvan ziyalıları. Bakı: Oğuz eli, 1999.

3. Zeynalov Ə. İrəvan məktəbləri. Bakı: Mütərcim, 2011.

4. Hüseynzadə R. Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının naxçıvanlı məzunları. // Azərbaycan məktəbi. 2010 № 1.

5. Hüseynzadə R. Pedaqoji kadr hazırlığında İrəvan Müəllimlər Seminariyasının fəaliyyəti və onun azərbaycanlı məzunları. "Təhsil sistemində gənc nəslin təlim-tərbiyəsi üzrə işin təşkili və onun yaxşılaşdırılması istiqamətləri" Respublika elmi konfransının materaialları. Bakı: Mütərcim, 2012, s.247-248.

6. Xəlilov B. Təhsil tariximizdən: İrəvan pedaqoji məktəbi. /Xalq, 25 iyul, 2017.

7. Məhərrəmov Z. İrəvanda məktəbdarlıq və maarifçilik (1800- 1920-ci illər). Bakı: Nurlan, 2010, 320 s.

8. Nəcəfov N. İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsinin acı taleyi. //Azərbaycan müəllimi,1 mart, 2013- cü il.

9. Hüseynzadə L.Həqiqi. Şeirlər. İrəvan, 1966.

10. Cəfərov C., Allahverdiyev C. İrəvanda maarifçilik mühiti. Bakı: Şərq-Qərb, 2017, 440 s.

Р.Гусейнзаде

Иреванские образавательные среда

Резюме

До российского завоевания в начале 19-го века абсолютное большинство населения Иреванского ханства составляли азербайджанские тюрки. Иреванское ханство ничем не отличалось от прочих азербайджанских ханств, существовавших в тот период. За все время его существования на территории Иреванского ханства строились многочисленные азербайджанские села и города, тысячами возводились исторические памятники - крепости, мечети, минареты, караван-сараи, бани. Все названия мест - топонимы - в этом регионе имели азербайджанское происхождение. В этих периодах при мечетов существовали мусульманские мектепи и медресе.

При Эриванской ханство существовало мужская и женская гимназии и учительский институт в Эривани, женская прогимназия в Александрополе, городских училищ 5, городских начальных общественных — 12, городских начальных казенных — 1, сельских казенных нормальных — 4, сельских — 12, министерства народного просвещения — 18, начальных — 39 и частных — 8. Учащихся в 1900 году было 6983. При некоторых училищах ремесленные и сельскохозяйственные отделения.

Захват Иреванского ханства, расположенного на границе между Османским государством и Каджарским Ираном, также входил в завоевательные планы Российской империи, и в этих периодах организовано русские школы, прогимназии, гимназии, реальные школы, воскресные школы и т.д.

Делается экскурс в историю возникновения, развития и деятельности Иреванский Учительской Семинарии, анализируется прогрессивная деятельность Семинарии в подготовке педагогический кадров. Материал построен на основе архивных документов, педагогических и литературных источников. В работе перечисляются азербайджанские выпускники Иреванской Учительской Семинарии и их дальнейшая деятельность за её пределами.

После возглавещения в Армении Советской Социалистической

Республики в Иреване 1924 году организовано Тюркские Педагогические училище и другие образовательные предприятии, которые в этом статье говориться

R.Huseynzadeh

The Irevan imagery

Summary

Before the Russian conquest in the beginning of the 19th century, the absolute majority of the population of the Irevan Khanate was Azerbaijani Turks. The Irevan khanate was no different from the other Azerbaijani khanates that existed at that time. During its existence in the territory of the Irevan Khanate, numerous Azerbaijani villages and towns were built, thousands of monuments were erected - fortresses, mosques, minarets, caravanserais, baths. All names of places - place names - in this region were of Azerbaijani origin. During these periods Muslim mosques and madrassas existed with mosques.

Under the Erivan Khanate, there were male and female gymnasiums and a teacher's institute in Erivan, a women's gymnasium in Alexandropol, urban schools, 5 initial urban public schools, 12 initial urban public institutions, 1 official rural public institutions, 4 rural ones, 12 public education ministries, 18 , primary - 39 and private - 8. Students in 1900 were 6983. With some schools handicraft and agricultural departments.

The article contains material on the establishment and further development of Irevan Teachers' Seminary. Make an excursion into the history of the origin, development and operation of Irevan Teachers' Seminary, a progressive analysis of the activities of the Seminary in the preparation of teachers. The material is based on archival documents, educational and literary sources. The paper lists the Azerbaijani graduates Irevan Teachers Seminary and their further activities beyond its borders.

The seizure of the Irevan khanate located on the border between the Ottoman state and the Kajar Iran was also part of the conquest plans of the Russian Empire, and in these periods Russian schools, progymnasiums, gymnasiums, real schools, Sunday schools, etc. were organized.

After the leadership of the Soviet Socialist Republic in Armenia in Irevan in 1924, the Turkic Pedagogical School and other educational enterprises were organized, which in this article are discussed.

<u>*Arxivimizdən*</u>

İRƏVAN MÜƏLLİMLƏR SEMİNARİYASI

Zaqafqaziyada xalq maarifinin təşəkkülü və inkişafı tarixində İrəvan müəllimlər seminariyasının özünəməxsus yeri vardır. O, Ermənistanda müəllim kadrları hazırlayan ilk maarif ocağı olmuşdur. Lakin seminariyanın fəaliyyəti təkcə Ermənistan məktəbləri üçün milli kadrlar hazırlamaqla məhdudlaşmamışdır. O, qardaş Gürcüstan və Azərbaycan, həmçinin Şimali Qafqaz məktəbləri üçün də müəllimlər hazırlanmasında böyük xidmətlər göstərmişdir. Rusiyada ilk müəllimlər seminariyası olan və 1859-cu ildə təşkil edilmiş Peterburq müəllimlər seminariyasından 22 il sonra fəaliyyətə başlayan bu tədris ocağı dövrünün qabaqcıl pedaqoji fikrinin əsas mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, İrəvan müəllimlər seminariyasının fəaliyyətə başladığı 8 noyabr 1881-ci ilə qədər Rusiyada artıq onlarca seminariya var idi. Yeni tədris ocağı özünə qədərki seminariyaların mütərəqqi ənənələrindən bəhrələnməyə çalışaraq dövrünün qabaqcıl maarif müəssisəsi kimi şöhrətlənmişdir.

İlk dövrdə seminariyanın müdiriyyəti xeyli çətinliklə qarşılaşmalı olmuşdur. Belə ki, maarif ocağına müəllimlərin cəlb edilməsi, şagird qəbulu, xüsusən də maliyyə məsələləri çətinliklə həll edilirdi. Məsələn, təkcə ilk dərs ilində kirayə haqqı üçün 5 min manat pul verilmişdir. Seminariyanın direktoru, görkəmli maarifçi Jakob Stepanoviç Suşevski əsas diqqəti tədris ocağını müəllim kadrları və şagird kontingenti ilə təmin etməyə yönəltmişdi. Onun səyi nəticəsində birinci il seminariyaya 9 müəllim və 42 şagird cəlb edilmişdi, 1885-ci ildə müəllimlərin sayı 12-yə, 1889-cu ildə isə 13-ə çatdırılmışdı. Müəllim kollektivinə təcrübəli pedaqoqların cəlb edilməsi seminariyada təlim-tərbiyə işinin vəziyyətinin ildən-ilə yaxşılaşmasına və onun nümunəvi tədris ocağına çevrilməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkədəki bir sıra digər seminariya kimi İrəvan müəllimlər seminariyası da öz tərkibinə görə beynəlmiləl tədris ocağı idi. Belə ki, fəaliyyətə başladığı ilk dərs ilində burada təhsil alan 42 şagirdin 8-i rus, 28-i erməni, 6-sı azərbaycanlı idi. 1882-ci ilin sonunda isə şagirdlərin sayı 54-ə çatmışdı. Onlardan 7-si rus, 23-ü erməni, 23-ü azərbaycanlı idi. Göründüyü kimi, seminariyada azərbaycanlı şagirdlər də çoxluq təşkil etmişdir.

Seminariyanın fəaliyyətində Qori seminariyasının məzunları olan azərbaycanlı müəllimlərin böyük bir dəstəsinin mühüm rolu olmuşdur. Görkəmli maarifçi-demokratlar Firudin bəy Köçərli, İsmayıl bəy Şəfibəyov, Cahangir Ələkbərbəyov, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Terequlov və başqalarının ilk pedaqoji fəaliyyəti İrəvan oğlan gimnaziyası, Uluxanlı kənd məktəbi ilə yanaşı İrəvan müəllimlər seminariyası ilə də sıx bağlı olmuşdur.

Seminariya fəaliyyətə iki qrupla başlamışdır – böyük hazırlıq qrupu və birinci qrup. Sonrakı dərs ilində ikinci sinif, 1883-cü ildə isə üçüncü sinif təşkil edilmişdir. Beləliklə, Zaqafqaziyada olan bütün müəllimlər seminariyası kimi, İrəvan müəllimlər seminariyası da sonadək 4 qrupdan ibarət olmuşdur. 1883-1884-cü dərs ilində hazırlıq qrupunda həftəlik dərslərin miqdarı 36 saat, I sinifdə 38, II sinifdə 39, III sinifdə isə 40 saat olmuşdur.

Hər il müəllimlər seminariyasının hazırlıq qrupuna və I sinfə qəbul elan edildi. II-III siniflərə isə, müdavim qəbul olunmağa icazə verilmirdi. Əsasnaməyə görə seminariyaya yaşlı vətəndaşlar (oğlanlar) qəbul oluna